

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

คุณธรรมที่เอื้อต่อความสำเร็จของการพัฒนาจิตใจและเศรษฐกิจได้แก่คุณธรรมด้านความอดทน (ขันติ) เนื่องจากเป็นคุณธรรมที่ช่วยให้การทำงานประสบความสำเร็จแม้จะมีปัญหาหรืออุปสรรคมากเพียงใดก็ไม่ทำให้ผู้มีความอดทนด้านนี้เกิดความท้อแท้และสิ้นหวังแต่ยังคงใช้ปัญญาเพื่อแก้ไขปัญหานั้นจนบรรลุเป้าหมายในที่สุด นอกจากนี้คุณธรรมดังกล่าวยังช่วยให้คนอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขทั้งในระดับชุมชนตลอดจนถึงระดับโลกบุคคลที่มีความอดทน (ขันติ) หรือที่เรียกว่ามีความสามารถในการเอาชนะอุปสรรค (Adversity quotient: AQ) จะทำให้เป็นผู้ที่ประสบผลสำเร็จในชีวิตทั้งการเรียนและการทำงาน เพราะจะมีผลิตผลจากงานได้มากกว่าคนอื่นๆ ที่ขาดความอดทน^๑

การที่บุคคล ชุมชน และสังคมในโลกขาดคุณธรรมด้านความอดทน (ขันติ) ย่อมก่อให้เกิด ปัญหาตั้งแต่ระดับปัจเจกชนและอาจขยายกว้างออกไปจนถึงระดับสังคมโลกก็ได้ ทำให้เกิดผลลัพธ์ในเชิงลบ กล่าวคือในระดับบุคคลนั้นทำให้ศักยภาพในการทำงาน การเรียน การดำเนินชีวิตของบุคคลลดลงหรือล้มเหลวได้ สำหรับปัญหาในระดับสังคมหรือระดับโลกนั้นก็ทำให้ขาดความยุติธรรมและทำให้มนุษย์ก่อความทุกข์ความเดือดร้อนให้แก่กัน^๒ ซึ่งการบำเพ็ญขันติบารมีนั้นเป็นสิ่งสำคัญสำหรับมนุษย์เราเลยก็ว่าได้

คำว่า “บารมี” นั้นพระอาจารย์ผู้รจนา คัมภีร์บาลี อภิธานปิฎกปาฐาจารย์ ได้วิเคราะห์ว่าดังนี้ “ปริ ปจฺจนิกั มาเรติ ปรมั” แปลว่า กรรมใด ย่อมยังฝ่ายอื่นให้ตาย เหตุนี้กรรมนั้นชื่อว่า ปรมะ^๓

^๑ วิทยา นาควัชระ, *วิธีเลี้ยงลูกให้เก่ง ดีและมีสุข (IQ EQ MQ AQ)*. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ Goodbook: บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๙๑.

^๒ พระมหาขันทอง วิชาเดช, “ศึกษาวิเคราะห์เรื่องขันติในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๕), หน้า ๖-๗.

^๓ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๒๔) หน้า ๑๓.

บารมี หมายถึง คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง, บารมีที่พระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญให้ครบบริบูรณ์ จึงจะบรรลุโพธิญาณ เป็นพระพุทธเจ้า^๔

บารมีที่ทำให้เป็นพุทธเจ้า หรือ พุทธการกธรรม^๕ ได้แก่ ธรรมที่ทำให้เป็นพระพุทธเจ้า มี ๑๐ ประการ คือ (๑) ทาน (๒) ศีล (๓) เนกขัมมะ (๔) ปัญญา (๕) วิริยะ (๖) ขันติ (๗) สัจจะ (๘) อธิษฐาน (๙) เมตตา (๑๐) อุเบกขา ซึ่งสมัยหนึ่งพระโพธิสัตว์ สุเมธดาบสเคยอธิษฐานบารมีนี้ที่บำเพ็ญในพระพุทธเจ้าที่ปิงกร ผู้เป็นบุรุษสูงสุดว่า “เราจะบรรลุสัพพัญญุตญาณแล้วจะยัง หมั่นเป็นอันมากให้ข้ามสังสารสาคร”^๖ ซึ่งก็ต้องมีส่วนประกอบด้วย ขันติบารมี

ในสังคมโลกปัจจุบัน มีพัฒนาการอย่างรวดเร็ว จะเห็นได้จากการเกิดปัญหาขึ้นในแต่ละประเทศทั้งภายในและภายนอก เพราะการหนีความขัดแย้งที่เกิดจากการเปลี่ยนของโลกไปไม่ได้ จึงทำให้เกิดปัญหาแก่มนุษย์ในลักษณะของการดำเนินชีวิต อันเป็นปัญหาที่แก้ได้ยาก เมื่อปัญหาเกิดขึ้นมนุษย์ก็ได้รับความเดือดร้อนเป็นอย่างมาก ด้วยเหตุที่มีสถานการณ์ที่จะต้องทำให้สิ่งภายในของมนุษย์ต้องแสดงออกมา ด้วยความประพฤติในลักษณะต่าง ๆ กัน ซึ่งเป็นการสร้างปัญหาให้เกิดขึ้นทั้งส่วนตัวและส่วนรวม เป็นการขยายวงกว้างของปัญหาอย่างเห็นได้ชัดในยุคปัจจุบันนี้ เมื่อเกิดเหตุการณ์เหล่านี้การอาศัยและอยู่ร่วมกันของมนุษย์จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการป้องกันสภาวะที่เกิดขึ้นกับตนเองและสังคมการป้องกันตัวเองจากปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างมากภายในสังคมของโลกปัจจุบันมนุษย์จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีขันติ^๗

หลักขันติเป็นหลักคำสอนที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา ด้วยอาศัยความอดทนเป็นการปฏิบัติ จึงจะนำมาซึ่งความสำเร็จ การบำเพ็ญขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในแต่ละชาติ ก็ได้อาศัยขันติเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ แม้กระทั่งความสำเร็จในชีวิตประจำวันของมนุษย์ก็ต้องอาศัยขันติอยู่ตลอดเวลา ทั้งที่รู้และไม่รู้ เพราะเมื่อเกิดขึ้นโดยปราศจากการรู้การเกิดขึ้นของขันติจึงไม่ปรากฏแก่จิตใจ การกำหนดรู้เท่านั้นจึงจะรู้ว่าทุกกิจกรรมของชีวิตนั้นได้มีการใช้ขันติเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิตพระปทุมมเถระผู้ตอบว่า “ปทุมมเป็นชาวแคว้นสุทตตะมิอาชีวะเป็นพ่อค้าซึ่งมีฐานะดีพอสมควร ครั้นปทุมมได้เดินทางไปเมืองสาวัตถีด้วยธุรกิจการค้า ในโอกาสนั้นได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า และได้ฟังธรรมะ เกิดความเลื่อมใสศรัทธาจึงทูลขออุปสมบทในพระพุทธศาสนา

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

^๕ ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๑๕-๑๒๓/๕๘๓.

^๖ ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๙/๒/-/๒๐๗

^๗ บุญมี แท่นแก้ว และคณะ, พุทธศาสน์-ปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๒.

แต่ครั้งอุปสมบทแล้วการบำเพ็ญเพียรไม่ได้ผล ท่านคิดว่าหากจาริกไปทำความเพียรอยู่ทางแคว้นสุนาปุรันตะ อันเป็นภูมิลำเนาเดิมของท่านเองจะได้ผลดีกว่า ทั้งอาจเกี่ยวกับดินฟ้าอากาศเมืองสาวัตถิที่ไม่เหมาะสำหรับท่านก็เป็นได้ ครั้นตัดสินใจเช่นนั้นแล้ว จึงเข้าไปทูลลาพระพุทธเจ้าตรัสถึงความอดทนของท่านปุณณะ^๘ ว่า การอดทนของพระปุณณะจึงเป็นยอดแห่งความอดทน ดังปรารถนาการทำความเพียร จะต้องอาศัยความอดทนเป็นที่ตั้งอย่างไม่ย่อท้อแต่ประการใด การดำเนินชีวิตที่ปราศจากการอดทน ก็จะก่อให้เกิดปัญหาขึ้นมาในชีวิตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังเช่นชีวิตครอบครัวที่ต้องประกอบส่วนต่าง ๆ อย่างมากมาย การเกี่ยวเนื่องกับบุคคลอื่นจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะนำเอาหลักขันติใช้เพื่อการบริหารชีวิตของตนเองและสามารถที่จะเข้าใจตนเองและบุคคลอื่น พร้อมกันก็เป็นเครื่องป้องกันตนเองทั้งในชาตินี้และในชาติหน้า การเจริญขันติธรรมจึงเป็นสิ่งสำคัญ บุคคลที่มีขันติและยิตนาพาไปปฏิบัติจึงได้ชื่อผู้ไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต^๙ แม้ในโอวาทปาติโมกข์ก็มีหลักคำสอนเรื่องขันติหรือความอดทนว่า “ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง”^{๑๐}

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าหลักคำสอนเรื่องขันติและโสรัจจะ จะมีความสำคัญต่อการฝึกฝนพัฒนาคนให้มีคุณภาพและเป็นที่พึ่งแก่ตนและเป็นพื้นฐานให้เกิดเจริญคุณธรรมข้ออื่นๆ และเป็นตบะคือข้อปฏิบัติเป็นเครื่องเผากิเลสของผู้มุ่งหวังความสิ้นทุกข์ในวัฏสงสาร แต่แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องขันติและโสรัจจะในบริบทสังคมไทยปัจจุบัน ยังไม่เป็นที่กระจ่างชัดตรงตามความหมายในคัมภีร์พระไตรปิฎก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ด้านความรู้ความเข้าใจความหมาย ขอบเขต และองค์ประกอบอื่นๆ ของคนในสังคมคนรุ่นใหม่ที่ห่างเหินศาสนาและวัดวาอาราม จากที่กล่าวมาทั้งหมดจึงเป็นที่มาของการศึกษาวิจัยเรื่องนี้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องขันติและโสรัจจะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับขันติและโสรัจจะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาการประยุกต์ขันติและโสรัจจะในการดำเนินชีวิต

^๘ ปิ่น มุทุกันต์, พ.อ., **มงคลชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๙), หน้า ๕๑๕-๕๑๘.

^๙ พระครูสุตธรรมวิสุทธิ (วิระชัย จิตธมโม (จงกลณี)), “การศึกษาวิเคราะห์หลักขันติในการดำเนินชีวิตของชาวตำบลท่าม่วง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒-๓.

^{๑๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ แนวคิดเรื่องขันติและโสรัจจะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับขันติและโสรัจจะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ การประยุกต์ขันติและโสรัจจะในการดำเนินชีวิตเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยไว้ดังนี้

- ๑.๔.๑ ศึกษาความหมาย ความสำคัญ และประเภทของขันติและโสรัจจะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และศึกษาแนวคิดเรื่องขันติและโสรัจจะ จากรายงานการวิจัยวิทยานิพนธ์ แนวคิดทฤษฎีของผู้รู้ทางพระพุทธศาสนา และเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง
- ๑.๔.๒ ศึกษาวิเคราะห์และสังเคราะห์หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับขันติและโสรัจจะ
- ๑.๔.๓ ศึกษาวิธีการเจริญขันติและโสรัจจะ และนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ ขันติ หมายถึง ความอดทน, อดได้ทนได้เพื่อบรรลุความดีงามและความมุ่งหมายอันชอบ ในงานวิจัยนี้ ขันติ หมายถึง ความอดทนต่อความยากลำบาก อดทนต่อความตรากตรำ และอดทนต่อความเจ็บใจ ที่เกิดขึ้นมาในการดำเนินชีวิต ไม่ว่าจะเป็นอดทนต่อภัยธรรมชาติ สิ่งที่มีมนุษย์ได้สร้างขึ้น แม้กระทั่งอดทนต่อผลกระทบที่มีต่อสภาวะร่างกายและจิตใจของตัวเอง

๑.๕.๒ โสรัจจะ หมายถึง ความเสถียร, อหยาศัยยดีงาม, ความประณีตหมดจดเรียบร้อยงดงาม

๑.๕.๓ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับขันติและโสรัจจะ หมายถึง หมวดธรรมหรือหลักธรรมที่สนับสนุนหรือส่งเสริมต่อขันติและโสรัจจะ และทำให้ผู้มีขันติและโสรัจจะ มีชีวิตที่ดีงาม เจริญ มีความปกติสุข

๑.๕.๔ การเจริญขันติและโสรัจจะ หมายถึง การฝึกฝน อบรม ทำให้ขันติและโสรัจจะ พอกพูนเจริญขึ้นในจิตใจ เพื่อให้ส่งผลดีต่อการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน

๑.๕.๕ คัมภีร์พระพุทธานุศาสนนาเถรวาท หมายถึง คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส และคัมภีร์อื่นๆ ในพระพุทธานุศาสนนาเถรวาทที่เกี่ยวข้อง

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสารหนังสือที่เกี่ยวข้อง

๑) พุทธทาสภิกขุ^{๑๑} ได้กล่าวในหนังสือขรวาสธรรมว่า ขั้นตอนแปลว่าความอดทนนี้ จำเป็นจะต้องมีเข้ามารับช่วงอีกทีเพราะว่าในการบังคับจิตนั้นมันโกลาหลวุ่นวายมันเจ็บปวดมัน ต้องทนเพราะความเจ็บปวดเพราะความโกลาหลนั้นมันต้องทนถ้าไม่มีการทนมันล้มละลายที่ตรง นั้นเองฉะนั้นต้องเอาความอดทนเข้ามารองรับไว้อีกทีหนึ่งจะต้องมีความหนักแน่นและอดทนมันจะ ได้ไม่โกลาหลมากมายมันจะได้ไม่เป็นบ้าเพราะเราทำความหนักแน่นให้แก่จิตแปลว่าสงบระงับจิต ให้มันทนได้รอได้คอยได้ เพราะในบรรดาความสำเร็จทั้งหลายนั้นมันไม่ได้มาทันอกทันใจมัน ต้องการเวลาบางทีก็ต้องการเวลามากเสียด้วย ถ้าไม่ทนมันก็ล้มเหลว มันยังไม่ถึงเวลาที่จะได้ผล แล้วเราก็ไม่ทนมันก็เลิกกัน ฉะนั้นเราก็ต้องทนได้ด้วย รอคอยได้ด้วยสำหรับภิกษุใน พระพุทธานุศาสนนีนี้นี้เรามีคำที่ไพเราะน่าฟังมากอยู่คำหนึ่งว่า “ประพฤติพรหมจรรย์ด้วยน้ำตา” หมายความว่า เป็นภิกษุเป็นบรรพชิตนี้มีสิกขาวิสัยที่เราต้องประพฤติปฏิบัติที่นี้มันฝืนความรู้สึกของเรา เราต้องทน ทนจนน้ำตาไหล ก็ไม่ยอมให้มันเสียไปในข้อปฏิบัติ ฉะนั้นความอดทนนี้ถ้าพูดให้ถูก แล้วมันอดทนต่อการบีบคั้นของกิเลส

๒) ปิ่น มุทุกันต์ พ.อ.^{๑๒} ได้กล่าวถึงหลักขั้นต้นในพุทธานุศาสนนาเถรวาทลักษณะของความ อดทนนั้นสามารถจำแนกออกได้เป็นดังต่อไปนี้คือ (๑) ความอดทนต่อความลำบาก คือความลำบาก ที่ต้องประสบตามธรรมชาติซึ่งอาจมาจากสภาพแวดล้อมเป็นต้น (๒) ความอดทนต่อทุกขเวทนาคือ ทุกข์ที่เกิดจากสังขารของเราเอง เช่นความไม่สบายกายเป็นต้น (๓) ความอดทนต่อความเจ็บใจ คือ การที่คนอื่นทำให้เราต้องผิดหวังหรือพูดจาให้เจ็บช้ำใจ ไม่เป็นอย่างที่เราหวังเป็นต้น (๔) ความอดทน ต่ออำนาจกิเลสคือสิ่งยั่ววนทั้งหลายถือเป็นกิเลสทั้งทางใจและทางกายอาทิเช่นความนึกโลภอยาก ได้ของเขา หรือการพ่ายแพ้ต่ออำนาจเงินเป็นต้นวิธีทำให้มีความอดทนคือ มีหิริโอตตปปะ (๑) หิริ ได้แก่การมีความละอายต่อบาปการที่รู้ว่าเป็นบาปแล้วยังทำอีกก็ถือว่าไม่มีความละอายเลย (๒) โอตตปปะได้แก่การมีความเกรงกลัวในผลของบาปนั้นๆ

^{๑๑} พุทธทาสภิกขุ, **ขรวาสธรรม**, พิมพ์แจกเป็นธรรมทาน, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๑๘), หน้า ๘๓.

^{๑๒} ปิ่น มุทุกันต์, พ.อ., **มงคลชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๙), หน้า ๕๑๐.

๓) **สนอง วรอุไร^{๑๓}** ได้กล่าวถึงขันติ ว่า คือ อุตทน อุดกลั้น คือ โสรัจจะ คือ เวลาใครเขาทำสิ่งที่ขัดใจแล้วพยายามข่มไว้ อุตทนไว้ อย่างเวลานั่งฝึกสมาธิ นั่งฝึกกรรมฐาน ปวดเมื่อยกันทุกคน ต้องใช้ขันติ นั่งฟังบรรยายไป เริ่มปวดเริ่มเมื่อย ขยับเขยื้อนนี้ต้องใช้ขันติ ทาอะไรต้องไม่ตามใจกิเลส ต้องใช้ขันติอย่างมาก โดยมากผู้มีขันติน้อยเพราะสู้กับกิเลสไม่ไหว นั่ง ๆ ไปมันง่วงนอน เลยนอนดีกว่านั่ง ๆ ไปมันปวดขา เลิกนั่งดีกว่า สวดมนต์ไปง่วงนอน ไปนอนดีกว่า เพราะไม่มีขันติ ขันติเป็นคุณธรรม ถ้าทำได้แล้วเป็นบารมี

๔) **พระเทวินทร์ เทวินโท^{๑๔}** ได้กล่าวหลักขันติในหนังสือพุทธจริยศาสตร์ว่า ขันติ คือ ความอดทนอดกลั้นทนทานต่อสภาพบีบคั้น หรือต่อความทุกข์เวทนาต่าง ๆ ได้ หมายถึง มีกำลังความอดทนต่อความทุกข์กาย ทุกข์ใจ ความเจ็บกาย เจ็บใจ ความเดือดร้อนกายและได้อย่างสูงสุด โดยไม่มีความจำกัด ซึ่งความอดทนเหล่านี้ เกิดขึ้นได้จากการฝึกปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ จนสามารถบังคับควบคุมการกระทำปฏิกิริยาของเซลล์ประสาทให้เป็นไปตามที่ตัวเองต้องการได้ แม้แต่การควบคุมบังคับไม่ให้หิวยากอาหาร ไม่ให้ง่วงนอน ของสวของงามให้เป็นของน่าเกลียด ก็สามารถทำได้ ความอดทนมี ๓ ประเภท คือ ๑) การทนตรากตรำ เช่น การอดทนต่อความหนาว ร้อน ลม แดด การอดทนต่อการกัดแหว่งเหลือบ ยุง การอดทนต่อความเหน็ดเหนื่อยจากการทำงาน การอดทนต่อการทำงานที่ซ้ำ ๆ ทุกวัน การอดทนต่อการดำเนินชีวิตที่น่าเบื่อหน่าย ๒) การทนต่อความลำบาก เช่น การอดทนต่อทุกข์เวทนา อันเกิดจากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ความเจ็บไข้ได้ป่วย ความทุกข์กาย อันเกิดจากการบาดเจ็บ ซึ่งเป็นทุกข์ประจำสังขาร ๓) การอดทนต่อการเจ็บใจ เช่นการอดทนต่ออารมณ์ต่าง ๆ ที่มายวนใจ การอดทนต่อความหมิ่นประมาทเกิดจากการกระทำของคนอื่น การอดทนต่อการอดอยากได้สิ่งนั้นสิ่งนี้แล้วไม่ได้ การอดทนต่อการยากเป็นนั้นอยากเป็นนี้แล้วไม่ได้เป็น การอดกลั้นต่อความรู้สึกต่อปฏิกิริยาอาการที่ไม่ดีของร่างกาย ตลอดจนการควบคุมบังคับความรู้สึกต่าง ๆ ได้

๕) **พ. สติธรรม (พิจิตร จิตตโน^{๑๕})** หนังสืออุปกิเลส ๑๖ สนิมในใจ เล่ม ๑ กล่าวถึงอานิสงส์ของขันติ ไว้ดังนี้ ขันติ คือ ความอดทน อุดกลั้น โดยเฉพาะอดกลั้นต่อกำลังโทสะ เป็นยอดของขันติ ขันติเป็นเครื่องประดับของนักปราชญ์ เป็นกำลังของนักพรต ผู้มีขันติย่อมประสบความสำเร็จในชีวิตได้มาก จัดว่าเป็นผู้มีคุณธรรมสูง

๑.๖.๒ รายงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง

^{๑๓} สมอง วรอุไร, **อิฐฐานบารมี**, (กรุงเทพมหานคร: ชมรมกัลยาณธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔.

^{๑๔} พระเทวินทร์ เทวินโท, **พุทธจริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: มปท., ๒๕๔๖), หน้า ๕๒๑.

^{๑๕} พ. สติธรรม (พิจิตร จิตตโน), **อุปกิเลส ๑๖ สนิมในใจ เล่ม ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทชวนพิมพ์ ๕๐ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๙๘.

๑) ศิริวรรณ คำบัว ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาความสัมพันธ์ของขันติกับการรักษาศีล ๕ ในพระพุทธศาสนา” ผลการวิจัยพบว่า ขันติ หมายถึง ความอดทนอดกลั้น ทั้งทางกาย และทางใจ ต่อสิ่งที่มากระทบ จนกระทั่งอดทนต่อกิเลส ซึ่งในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยแบ่งขันติออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ ขันติเป็นคุณธรรมที่สนับสนุนให้การดำรงชีวิตประจำวันบรรลุเป้าหมาย และขันติเป็นคุณธรรมที่ส่งเสริมความประพฤติเพื่อการพัฒนาตนไปสู่ความดีงาม ส่วนศีล ๕ นับเป็นรากฐาน ในการพัฒนาคุณธรรมในระดับที่สูงขึ้นจนกระทั่งถึงระดับโลกุตระ ในเบื้องต้นการรักษาศีล ๕ เป็นวินัย หรือข้อบังคับ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติเชิงปฏิเสธเพื่อควบคุมความประพฤติทางกาย ทางวาจา จนกระทั่งยกระดับไปสู่ศีล ๕ ที่สมบูรณ์^{๑๖}

๒) พระครูสุตธรรมวิสุทธิ (วิระชัย จิตธมโม (จงกลณี)) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์หลักขันติในการดำเนินชีวิตของชาวตำบลท่าม่วง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด”

ผลการศึกษาพบว่า ขันติเป็นหลักธรรมที่กล่าวถึงความอดทนต่อสิ่งชั่วร้ายที่เกิดขึ้นทั้งภายในจิตใจและภายนอกสิ่งชั่วร้ายหรือปัจจัยภายใน ได้แก่ ความโลภ เป็นต้น สิ่งชั่วร้ายหรือปัจจัยภายนอก ได้แก่ คำพูดเสียดสี เป็นต้น ลักษณะของขันติจะมีลักษณะอดกลั้นไม่ดุร้าย ไม่ก่อทุกข์ให้เกิดขึ้น มีความเบิกบานอยู่เป็นนิตย์ ขันติ ๔ ประเภท คือ อดทนต่อความลำบากอดทนต่อทุกข์ทนอดทนต่อความเจ็บใจและอดทนต่ออำนาจกิเลสคือโลภ โกรธ หลง บุคคลสามารถสร้างความอดทนด้วยการยึดหลักหิริโอตตปัสัฏฐะเท่าทันอารมณ์ที่มากระทบจิตใจ ขันติที่ปรากฏในมงคลสูตรมี ๒ ลักษณะคือ ขันติพื้นฐาน ซึ่งมาคู่กับโสรัจจะ เป็นความอดทนในการทำงานทั่วไป ได้แก่ อธิวาสนขันติคืออดทนต่อการล่วงเกินของคนอื่น ส่วนขันติในฆราวาสธรรมเป็นการอดทนต่อการทำงานเลี้ยงชีพ ไม่ย่อท้อต่อความลำบากโหดของการขาดขันติคือ เป็นผู้มากด้วยเวรเมื่อตายไปจะเข้าถึงอบายภูมิ ส่วนอานิสงส์ของขันติคือ เป็นที่รักเป็นที่พอใจของคนหมู่มากไม่ดุร้ายไม่มีความเดือดร้อนไม่หลงสติ และหลังจากตายจะไปเกิดในสุคติ□□

๓) พระมหาชั้นทอง วิสาเดช ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องขันติในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า

^{๑๖} ศิริวรรณ คำบัว, “ศึกษาความสัมพันธ์ของขันติกับการรักษาศีล ๕ ในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), บทคัดย่อ.

^{๑๗} พระครูสุตธรรมวิสุทธิ (วิระชัย จิตธมโม (จงกลณี)), “การศึกษาวิเคราะห์หลักขันติในการดำเนินชีวิตของชาวตำบลท่าม่วง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), บทคัดย่อ.

ขันติตามโลกทัศน์ของพระพุทธศาสนาเถรวาทมีความหมายตามรูปศัพท์ว่าความอดทน ความอดกลั้นจะมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อวิถีชีวิตของมวลมนุษย์ในการทำหน้าที่กำจัดอุปสรรคทั้งหลาย ๔ ประเภทเหล่านี้คือ (๑) ความลำบากตรากตรำ (๒) ความทุกข์เวทนา (๓) ความกระทบกระทั่ง และ (๔) ความเฝ้าหวงของกิเลส ความอดทนอดกลั้นต่อสภาวะการณทั้ง ๔ ประเภทดังกล่าวนี้ต้องประกอบด้วย ปัจจัยสำคัญคือปัญญาความอดทนลักษณะนี้จะมีคามหมายไม่ผิดเพี้ยนไปจากหลักการดั้งเดิมของพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นความหมายสำคัญที่สุดของขันติธรรม ถ้าหากความอดทนปราศจากการตรวจสอบ หรือไม่ผ่านการวินิจฉัยจากกระบวนการทางปัญญาย่อมส่งผลกระทบเชิงลบต่อชีวิตอย่างมาก เพราะความอดทนจะกลายเป็นภาวะอึดอัดบีบคั้นกดดันชีวิตจิตใจอย่างรุนแรง ต่อเมื่อความอดทนสอดประสานกลมกลืนกับปัญญาแล้ว ภาวะแห่งความอึดอัดก็จะหมดสิ้นไป จิตใจผ่อนคลาย และเกิดความแจ่มใส เบิกบาน ขันติเมื่อดำรงอยู่ในฐานะเป็นคุณธรรม เชิงสังคมจะมีเอกลักษณ์พิเศษโดดเด่นเฉพาะตัว กล่าวคือมีความสัมพันธ์ตรงกันข้ามกับการทะเลาะวิวาทกัน หรือ ตัดทอนสาเหตุที่จะโยงไปสู่ความกระทบกระทั่งระหว่างกัน หยุดยั้งป้องปราม และกำจัดความโกรธหรือความอาฆาตพยาบาททั้งหลายอันจะพึงมีพียงเกิดขึ้นในสังคมได้ จากนั้นก็ช่วยเกื้อกูลหนุนเสริมความรัก ความเมตตา ความเอื้ออาทรต่อเพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์ให้ประสบกับสันติสุขถ้วนทั่วกัน ขันติไม่เพียงแต่จะสรรสร้างมิติทางสังคมด้วยการปลูกฝังมิตรภาพอันอบอุ่น ให้งอกงามขึ้นภายในใจของมวลมนุษย์เท่านั้น แต่ขันติยังได้ชื่อว่าเป็นคุณธรรมสูงส่งสำหรับมนุษย์ทุกคนเพราะเป็นเครื่องมือ กล่อมเกลากาย วาจา ใจให้บริสุทธิ์ อีกทั้งยังช่วยแผ้วถางหนทางชีวิตให้ราบรื่นและโปร่งโล่งเบาสบาย ซึ่งอาจนำไปสู่ความมีอิสรภาพสมบูรณ์พ้นจากการครอบงำของกิเลสทั้งหลายอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดแห่งชีวิตได้ในที่สุด^{๑๘}

๔) **โพลิน องค์กรสุวรรณ** ได้กล่าวถึงขันติในงานวิจัยเรื่องการศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดกว่าขันติ คือ ความอดทนอันนี้ **พหุภาโร** มีอุปการะมากแก่กิจการทั้งปวง ไม่เลือกว่าคติโลก หรือคติธรรม ต้องพึงขันติ ผู้จะประกอบการทามาหากินเลี้ยงชีพ ก็ต้องอาศัยขันติความอดทน ไม่เห็นแก่หนาวและร้อนจนเกินไป กิจการงานนั้น ๆ ก็สำเร็จตามประสงค์ แม้ผู้จะปฏิบัติทางฝ่ายคติธรรม ถ้ามีขันติตั้งหน้าแล้ว ก็อาจจะให้ความประสงคั้น ๆ สำเร็จได้ทุกประการ ถึงองค์สมเด็จพระบรมศาสดาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อสมัยที่ยังก่อสร้างพระบารมีอยู่ ก็ได้ทรงบำเพ็ญขันติบารมีทุกภพทุกชาติจนเต็มรอบ ครั้นมาถึงปัจจุณชาติ พระองค์เสด็จออกบำเพ็ญพรต ทรงประกอบความเพียร ก็ทรงมั่นในขันติความอดทน ไม่เห็นแก่หนาวและร้อน ไม่เห็นแก่ความอยาก ความหิว อดทนต่อทุกข์ อดทนต่อเหตุแห่งทุกข์ จนได้สำเร็จสยัมภูภาพพุทธ

^{๑๘} พระมหาชันทอง วิสาเดช, “ศึกษาวิเคราะห์เรื่องขันติในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๕), หน้า ๙-๑๐.

วิสัย ก็ต้องอาศัยขันติความอดทนเป็นผู้อุปการะ ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว เพียวประกาศ พระพุทธศาสนา ไม่เห็นแก่ความลำบากยากแค้น ก็สำเร็จด้วยขันติ ความอดทนทั้งสิ้น เพราะขันติ บารมีพระองค์ได้ทรงสร้างสมมานับด้วยโกฏิแห่งกลับเป็นอันมาก ครั้นพระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว ก็ทรง นำเอาขันติที่มีบริบูรณ์ในพระองค์นั้นแหละมาแจกแก่พุทธบริษัท ผู้รับแจกก็คือผู้ปฏิบัติตาม และ พากันได้สำเร็จมรรคผลนิพพาน^{๑๙}

๕) สุรพงษ์ จันลิ้ม ได้กล่าวถึงหลักขันติในงานวิจัยเรื่อง “ศึกษาคุณธรรมจากชาดก ตามที่ปรากฏในสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน ระดับ มัธยมศึกษา พุทธศักราช ๒๕๕๔” ว่า ขันติ คือ ความอดทน อดกลั้นทนทาน อาจจัดได้เป็น ๓ อย่าง ได้แก่ การอาทนต่อปรากฏการณ์ธรรมชาติ อดทนต่อทุกขเวทนา ความเหนื่อยยากลำบากที่ เกิดขึ้นแก่ร่างกาย อดทนต่ออารมณ์ทั้งฝ่ายที่น่าปรารถนาและไม่ปรารถนา อันตนจะต้องประสบ เกี่ยวข้องอยู่ในชีวิตประจำวัน^{๒๐}

๖) พระมหารุ่งโรจน์ ธมมภูมเมธี (ศิริพันธ์) ได้กล่าวถึงหลักขันติในงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์หลักภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ว่า ขันติ คือ ความอดทน อดกลั้น รู้จักข่มใจตนเอง ไม่ท้อแท้ เหนื่อยหน่ายกับอุปสรรคต่าง ๆ ที่มากระทบทั้งการปฏิบัติกิจหน้าที่ของ ตน มีสติคอยควบคุมจิตใจคงที่อยู่ตามปกติ ไม่ให้กำเริบอ่อนไหวเมื่อเผชิญกับปัญหา แม้จะหนัก ขนาดไหนก็ต้องอดทนเพื่อให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี หลักธรรมข้อนี้เป็นการแสดงออกถึงความ เข้มแข็งกล้าหาญและอดทนต่อทุกสถานการณ์^{๒๑}

๗) ไสว บุญขวัญ ได้กล่าวถึงขันติในงานวิจัยเรื่อง “ภาวะผู้นำเชิงพุทธของกำนันและ ผู้ใหญ่บ้าน อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์” ว่า ขันติ คือความอดทนต่องานที่ครากตร้า อดทนต่อ

^{๑๙} ไพลิน องค์สุพรรณ, “การศึกษาวิเคราะห์การสร้างบารมีของพระนางพิมพาที่ปรากฏในชาดก”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๘๒.

^{๒๐} สุรพงษ์ จันลิ้ม, “ศึกษาคุณธรรมจากชาดกตามที่ปรากฏในสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน ระดับมัธยมศึกษา พุทธศักราช ๒๕๕๔”, *ปริญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๖๖.

^{๒๑} พระมหารุ่งโรจน์ ธมมภูมเมธี (ศิริพันธ์), “การศึกษาวิเคราะห์หลักภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนา เถรวาท”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๓๐.

ความเหนื่อยยาก ถึงจะลำบากกายน่าเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกยั่ว ถูกหยันด้วย ถ้อยคำเสียดสี ถากถางอย่างไรก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกรณียกิจที่บำเพ็ญไถนธรรม^{๒๒}

๘) สุริย์ มีผลกิจ ได้กล่าวถึง ขันติবারมี คือ “เธอจงบำเพ็ญขันติบาร์มี อันว่า แผ่นดิน ย่อมอดทนต่อสิ่งของที่ทิ้งลงมา ซึ่งมีทั้งที่สะอาดและไม่สะอาด ไม่รู้สีกินดินยีนร้าย ฉันทใด เธอจง อดทนต่อการยกย่องและการเหยียดหยามของชนทั้งปวง ฉันทนั้น ถึงฝั่งขันติบาร์มีแล้ว จักบรรลุพระ สัมมาสัมโพธิญาณได้ ฉันทนั้น” □□

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาขันติและโสรัจจะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัย เอกสาร (Documentary Research) โดยมุ่งศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาของขันติ และโสรัจจะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท แล้วนำมาสรุปบรรยายเชิงพรรณนา ดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษาเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) โดยศึกษาหลักธรรมขันติ และโสรัจจะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท จากข้อมูลคัมภีร์พระพุทธานุสาเถรวาท ได้แก่ คัมภีร์ พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ และคัมภีร์พระไตรปิฎก พร้อมอรรถกถาภาษาไทย แปล ชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๒๕ อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสสอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ และคัมภีร์ ปรมัตถทีปนี เป็นต้น เพื่อให้ทราบถึงหลักการ และแนวคิดสำคัญ ๆ ที่เกี่ยวกับขันติและโสรัจจะที่ พระพุทธองค์ทรงแสดงเอาไว้

๑.๗.๒ รวบรวมข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ หนังสือ เอกสาร ตำรา ผลงานทางวิชาการและรายงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น หนังสือพุทธธรรม, คู่มือการศึกษา จริยธรรม และขันติ ความอดทนเป็นตบะอย่างยิ่ง เป็นต้น

๑.๗.๓ นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร ชั้นปฐมภูมิ และชั้นทุติยภูมิ มาเรียบเรียง แบบบรรยายเชิงพรรณนา แสดงถึงหลักธรรมขันติและโสรัจจะในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

^{๒๒} ไสว บุญขวัญ, “ภาวะผู้นำเชิงพุทธของก้านันและผู้ใหญ่บ้าน อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๑.

^{๒๓} สุริย์ มีผลกิจ, **พระสัมมาสัมพุทธเจ้า**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท คอมพิวเตอร์ จำกัด, พ.ศ. ๒๕๕๖), หน้า ๓๓-๓๕.

๑.๗.๔ นำข้อมูลที่ผ่านการตรวจสอบและปรับปรุงแก้ไขตามคำแนะนำ พร้อมนำเสนอเป็นวิทยานิพนธ์

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบแนวคิดเรื่องขันติและโสรัจจะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับขันติและโสรัจจะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๓ ทำให้ทราบการประยุกต์ขันติและโสรัจจะในการดำเนินชีวิต